

MYTENS SKAPANDE KRAFT

Hur uppstår våra myter? En del uppstår ur folkdjupet som svar på existensiella behov, och här får vi en förklaring till projektionerna på Luther, andra skapas av makten som instrument för att motivera och rättfärdiga makthavarnas handlande. Fler förklaringar finns säkert. Mytens relation till makten aktualiseras för mig i två nyutkomna böcker.

Ordet myt har många olika betydelser. Den betydelse jag här använder handlar om ett sätt att tänka som inte nödvändigtvis behöver vara historiskt eller faktiskt sant i alla detaljer men har en historisk förankring och står för tankar som många människor har och som formar deras handlande. Genom människors tro på myten och handlande utifrån denna tro skapar de historia och på så vis blir myten sann i nuet, utan att nödvändigtvis vara historiskt detaljförankrad. Vår kultur är full av sådana myter.

Aktuell just nu är julen. Ingen vet exakt året och dagen för Jesu födelse, och de fullbelagda värdshusen i Betlehem var nog, om man läser den grekiska grundtexten, egentligen ett "katalymä", ett gästrum i Josefs föräldrars hus som redan fyllts av Josefs syskon, men fakta som datum och värdshus eller gästrum är inte särskilt viktiga i förhållande till julens budskap. Det viktiga är frälsningsbudskapet, uppenbarelsen av Guds väsen. Julens budskap ligger på ett annat plan än referatet och där är det sant och ger livskraft åt miljoner människor.

Ett exempel på skillnaden mellan myt och historia av ett helt annat slag är Ansgarsmyten. Alla vet ju att kristendomen kom till Sverige med prästmunken Ansgar, som började predika i Birka 829. Vad hjälper det att enligt arkeologiska fynd gravarna i centrala Västergötland vittnar om en total kristen influens i landskapet redan på 700-talet eller att den norske kyrkohistorikern Fridtjuf Birkeli talar om en månghundraårig assimilationsprocess före missionsperioden på 1000-talet, det påverkar just nu inte vår syn på Ansgar som symbolgestalt. Jag skriver "just nu" för man kan se att Ansgarsmyten liksom aktiemarknaden haft sina uppgångar och sina nedgångar. Just nu är vi inne i en hundraårig Ansgarshäus.

Eller ta Birgittamyten. Alla vet ju att hon utförde en på sin tid unik gärning genom att grunda en ordensrörelse med gemensamma kloster för både män och kvinnor och att det var unikt med en kvinna i ledningen också över män. Birgittas 800 år äldre namne på Irland, S:a Brigida, grundade också ett kloster gemensamt för kvinnor och män med en kvinna i ledningen. S:a Brigida var ett också i Sverige uppburet helgon i tidig svensk medeltid och säkert föredöme för Birgitta av Vadstena, men detta faktum påverkar inte vår syn på Birgitta som symbolgestalt för något unikt. Egentligen borde Birgittajubileet 2003 firas som en gemensam irländsk-svensk manifestation, och det skulle snarast förstärka Birgittas europeiska betydelse, men historiska fakta är en sak och myt som skapande kraft något helt annat.

Luther är en seglivad mytgestalt som de senaste åren fått finna sig i att bli symbol för den svenska plikt-moralen och prestationsneurosen. Det är vårt lutherska (lutheranska säger de nutida engelsk-inspirerade) arv som får oss att arbeta så att vi går i väggen, säger vi. Själv skulle Luther värja sig mot denna etikett, denne frodige livsnjutare som så gärna tog sig en öl att han av de katolska vedersakarna avbildades skjutande sin mage framför sig i en skottkärra och som rådde sina vänner att vid anfall av tungsinne glädja

sig över den kvinnliga delen av skapelsen. Inför projektionerna på den stackars försvarslöse Martin Luther tar jag mig för pannan och frågar: hur uppstår våra myter?

Ja, hur uppstår våra myter? Uppenbarligen kan de ha olika ursprung. En del uppstår ur folkdjupet som svar på existensiella behov, och här får vi en förklaring till projektionerna på Luther, andra skapas av makten som instrument för att motivera och rättfärdiga makthavarnas handlande. Fler förklaringar finns säkert. Mytens relation till makten aktualiseras för mig i två nyutkomna böcker.

Noam Chomsky pekar i samtal med David Barsamian i *Propagandans makt* (Ordfront 2002) på en rad inkonsekvenser mellan den politiska amerikanska administrationens argumentation och historiska fakta. Jag vill här ge vidare ett par av Chomskys exempel på den amerikanska politiska maktutövningens bidrag till en modern mytbildning.

USA:s angrepp på Vietnam kallades av Adlai Stevenson i ett anförande i FN 1964 för försvar mot "inre aggression". När man myntade begreppet "inre aggression" fick man ett namn på något som inte var ett väpnat angrepp och därför inte kunde kallas aggression. När angreppet kallades försvar hade man satt FN-stadgan ur spel, påpekar Chomsky.

1964 försvarade Dean Acheson blockaden av Kuba – trots att den var illegal – med motiveringen att där USA:s intressen berörs uppstår inga juridiska spörsmål. "Vi står över internationell rätt". Samma grundsyn fördes fram vid bombningarna av Libyen i april 1986: Reaganadministrationen försvarade bombningarna som "självförsvar mot framtida angrepp". Bombningarna "råkade" utföras med de stora amerikanska TV-bolagen på plats och på deras bästa sändningstid på den amerikanska östkusten, påpekar Chomsky.

Maktutövarna ger sin tolkning och en del väljer att köpa den, andra förhåller sig kritiska. Myten får sin makt av att människor anammar den. När det sker påverkas handlandet i nuet oberoende av om myten uttrycker en historisk sanning eller inte. Det kan vara värt att lägga detta på minnet inför argumentationen både i Israel-konflikten och den nuvarande upptrappningen mot Irak.

Att makten skapar myter för att rättfärdiga sitt handlande kan kanske ses klarare i ett längre historiskt perspektiv än Vietnam-kriget, eftersom känslorna då inte berörs på samma sätt. Då är jag framme vid den andra nytugivna boken. *Lars-Olof Larsson* antyder redan i titeln på sin grundliga undersökning *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* (Prisma 2002) att myten om Gustav Vasa, som kungen själv så skickligt regisserat genom Västerås biskopen Peder Svarts krönika, kan ifrågasättas.

Myten om Gustav Vasa är inte entydig. En äldre generation matades i skolan med berättelserna om äventyren i Dalarna och alltsedan dess klingar ortnamnen Isala, Utmeland och Ornäs mytiskt. Samtidigt finns i folkdjupet korrigerande minnen om rov från kyrkorna och skövlingar av klostren. Som barn fick jag på skolresa till Torpa stenhus se det nässelsnår där den stackars 16-åriga Katarina Stenbock sprang i sin förtvivlan för att slippa ingå äktenskap med den 52-årige kungen, hon som var trolovad med och älskade en jämnårig.

Vilken myt är sann, Gustav Vasas egenhändigt regisserade eller folkdjupets? Och vilken myt är starkast? Kan fakta rå på Gustav Vasas egen myt om sig själv? Lars-Olof Larsson har uppenbarligen gått igenom ett stort källmaterial. Ur det stiger en helt annan bild av Gustav Vasa fram än den kungen själv vill förmedla till omvärlden.

Vi möter en kung som ljuger, som sviker sina löften och som skrupellöst låter avrätta sina motståndare, även när de har fri lejd. Han liar sig i sin maktsträvan med högadeln och drar med dess stöd in **hela** det medeltida kyrkliga godsinnehavet, de flesta av kyrkornas textilier och övriga invigda kultföremål, särskilt de i guld och silver. Kalkar, monstranser och patener smälts ner och den ädla metallen läggs i den kungliga skattkammaren – inte bara ett kulturmord av magnifika mått utan dessutom ett kulturmord för kungens egna snöda vinnings skull. Allt motiveras nödtorftigt med hänvisning till den reformatoriska ideologin.

När Gustav Vasa 1540 knöt den av honom utarmade och utsvultna kyrkan till staten och själv tog på sig uppgiften som den svenska kyrkoprovinsens ledare var det trots allt i en situation där kungadömet sågs som givet av Gud. Luther hade aktualiserat teorin om det världsliga och det andliga svärdet. Att det andliga svärdet fanns i samhället och hade ett gudomligt uppdrag var en självklar realitet. Idag skulle det vara otänkbart att en kung eller en statsminister argumenterar så teologiskt som Gustav Vasa gjorde, hur välvillig den nuvarande kungen än är till kyrkans budskap och hur hemma den nuvarande statsministern än känner sig i kyrkan.

Larsson visar i hur hög grad Gustav Vasas motiveringar hämtades ur en kristen ideologi i en tid då denna var självklar som samhällskitt. Men begreppet kristen ideologi var i den från Machiavelli inspirerade fursteabsolutismens tid inte något entydigt. Gustav Vasa stödde sig på den kristna ideologi som främjade hans egna syften och motarbetade hårdhänt en kristen ideologi som stod självständig och kritiskt granskande till hans gärning.

Den svenska reformationen var svensk och präglades av en kamp mellan kyrkliga och statliga intressen. Gustav Vasa och Laurentius Petri drev var sina reformprogram. Gustav Vasa hade den politiska makten och utnyttjade den skoningslöst, men han rådde inte på folkets tro. Ännu på 1600-talet var betydelsefulla delar av svenskt kyrkoliv känslomässigt starkt förankrat i det förreformatoriska arvet – ett tydligt exempel är drottning Kristina. I 1500-talets svenska kyrkoliv fanns ingen grogrund för bildstorm och radikalreformation av tyskt mönster. Men myten om reformationen i Gustav Vasas tappning lever vidare parallellt med myten i folkdjupet.

En sidoeffekt av Larssons framställning är att det klart framgår i hur hög grad statsideologin är ny idag jämfört med 1500-talet. Idag har vi en inomvärldslig demokratisk stat av ett annat slag än det kungadöme av Guds nåde vi hade på Gustav Vasas tid. Att stödja argumentationen för statsnyttan med teologiska motiveringar var naturligt då, men är det inte idag.

Det är inte självklart att den gamla tiden var den goda tiden, sett ur kyrkans perspektiv. Det är inte självklart att kyrkans tro och kyrkans värderingar bättre kunde hävdas på Gustav Vasas tid än i dagens samhälle – det fick Olaus Petri erfara med dödsdomen hängande över sig när han drabbades av den nyckfulle kungens onåd och det fick ärkebiskopen Laurentius Petri erfara när han tog Katarina Stenbocks parti mot kungens äktenskapsplaner.

En annan sidoeffekt av Larssons framställning är därför att han visar på vikten av en kyrklig ledning med civilkurage som står på folkets sida. Det var folkkyrkan som på Gustav Vasas tid hade folkets förtroende, inte statskyrkan, och de båda storheterna var inte identiska. Folkkyrkan samlade den folkligt förankrade kristna tron och hade sin identitet i tron. Statskyrkan hade sin identitet i staten.

Folkkyrkan var folkets enda hopp och hade därför a priori folkets förtroende till dess förtroendet förverkats, även om det ibland var si och så med civilkuraget hos den territoriellt organiserade kyrkans företrädare. Säkerligen bidrog till folkets förtroende för kyrkan att – trots att de hade säte i riksrådet – en del av biskoparna förlorade huvudet. Men kyrkan består av människor – marknad fanns alltid inom kyrkan för kungens intriger för att främja sina syften i samband med biskopsval, men trots detta var kyrkan ändå något annat än staten i folkets ögon. Den kyrkliga identiteten var något annat än den statliga och hade en folklig förankring.

Larsson drar fram en mängd intressant material, men han svarar inte själv på den fråga han ställer i titeln – landsfader eller tyrann? – utan överlåter på läsaren att själv ta ställning. Larsson är naturligtvis medveten om den kraft som ännu finns i myten om landsfadern. Kanske är det också så att Larsson är medveten om att Gustav Vasa var bådadera. Han blev landsfader genom att vara tyrann.

Med Larssons monografi har myten om landsfadern fått en rejäl knäck. Myten om reformationen som en folkligt efterlängtat andlig pånyttfödelse också. Laurentius Petri och hans samtida gjorde vad de kunde för att i motvind rädda vad som räddas kunde av den medeltida traditionen. Att svenskt kyrkoliv inte gick samma öde till mötes som det tyska säger en del om den medeltida svenska kyrkoprovinsens folkliga förankring.

Chomsky och Larsson pekar båda på det faktum att makten skapar myt för att främja sina syften. Att båda böckerna kommer samtidigt är en synkronicitet som ser ut som en slump, men som kan vara ett meningsfullt sammanträffande. Maktens mytbildning står på tidens agenda – i vilken tid har den inte gjort det? – och tillsammans förstärker de båda böckerna insikten om hur viktigt det är med ett kritiskt förhållningssätt i nuet till officiella förklaringar. De visar också på betydelsen av det som på 1600-talet kallades en furstespegel, d v s hur viktigt det är för dem som utövar makt att ständigt fråga sig vad som är till folkets bästa och vad som till äventyrs kan vara ett led i främjandet av egna intressen.

(© Bengt Wadensjö, 2002.)